

“Op weg naar een cultuur en taal van de natuur”

Lezing opening Laudato Si' Instituut

1 december 2023

dr. Gerard Kuperus

Onderzoeker Integrale Ecologie in de Nederlandse Context

Laudato Si' Instituut, Radboud Universiteit

Sundarban bos, NASA Earth Observatory (2006)

Op de uitnodiging en website voor de opening van het Laudato Si' Instituut hebben we bovenstaande afbeelding gebruikt. Het ziet er misschien in eerste instantie uit als een schilderij. Het is een foto gemaakt door NASA. Vanuit de ruimte kijken we naar het Sundarban bos, het grootste mangrove bos ter wereld. In deze bossen, die gedeeld zijn met Bangladesh en Indië, vinden we naast de mangroves, mensen, tijgers, krokodillen, wilde zwijnen, en vis. Veel delen zijn beschermd en omgekeerd bieden de mangrove bossen ook een belangrijke beschermingsfunctie voor grotere steden, aangezien er in dit gebied veel cyclonen zijn. In andere gebieden in de wereld, zoals Florida, zijn veel moerassen en mangrove bossen verdwenen om omgezet te worden in ontwikkelingsprojecten met dure woningen. Je woont dan prachtig aan het strand, maar er is geen natuurlijk overgangsgebied waar het water kan worden opgevangen als er een orkaan aanlandt. Water, zoals we ook hier in het rivierengebied weten, houdt niet zo van radicale afscheidingen. Water vindt altijd een eigen weg. Zoals Zen leraar Dōgen schrijft, water is zacht en hard, het stijgt op naar de hemel; daalt neer als regen, dauw, krekken, en rivieren. "De weg van water dringt overal door, boven en beneden, verticaal en horizontaal" ("Bergen en water soetra" 31). De mangrove bossen van de Sundarban zijn gevormd door deze dynamiek. Het zal u waarschijnlijk niet verbazen dat dit bos, ondanks de bescherming, bedreigt wordt door mensen en de klimaatcrisis, zoals vervuiling door een koolcentrale, een olieramp in 2014, en zeer zware verwoestende cyclonen.

Misschien verbaast het u wel dat ik hier een boeddhistische Zenleraar aanhaal, want zitten we hier niet bij de opening van een instituut met een katholieke naam? De Paus herhaalt meerdere keren dat de oproep van Laudato Si' aan iedereen van goede wil gericht is. Ikzelf, de eerste medewerker bij het instituut ben niet katholiek, maar wel van goede wil. Dōgen was ook van goede wil. En zo heb ik meerdere keren gevonden dat Zen Boeddhisme en Laudato Si' veel gemeen hebben. Er ligt ook bijvoorbeeld aan "De bergen en water soetra" van Dōgen een integrale ecologie ten grondslag. En zo vinden we ook in veel inheemse filosofieën, en de andere zogenaamde wereldreligies een nadruk op de verbinding van de mens met de natuur, een wijsheid die we grotendeels

kwijt zijn en die we terug moeten vinden als we van goede wil zijn om de planeet leefbaar te houden.

Blue Marble, NASA Apollo 17 Crew (1972)

Hier is een tweede beeld, ook genomen vanuit de ruimte, meer dan 50 jaar geleden. Bijzonder aan deze foto, *The blue marble*, is dat de astronauten van de Apollo 17 de zon in de rug hadden en dat daardoor de hele aarde is verlicht. Zonder twijfel heeft deze afbeelding bijgedragen aan de milieubeweging die in diezelfde tijd op gang is gekomen, want wat we hier zien is de aarde, ons thuis, als schitterend en tegelijkertijd als kwetsbaar. In dezelfde tijd wijdt Paus Paulus VI een korte sectie van een van zijn brieven aan het milieu waarin hij waarschuwt voor de “dramatische en onverwachte consequenties van menselijke activiteiten” (Apostolische brief, *Octogesima adveniens* (14 mei 1971), 21). Hierin wordt de mens mogelijk slachtoffer van zijn eigen verwoesting.

Uiteraard verwijst *Laudato Si'* naar de brief van Paulus VI zoals hij ook verder dit thema zorgvuldig binnen de katholieke traditie traceert. Franciscus' encycliciek uit 2015 pakt de consequenties van het menselijk handelen op door specifiek naar een dubbele roep of schreeuw te luisteren: die van de armen en die van de aarde. Door integrale ecologie, waarin vanuit verschillende disciplines de verbondenheid van deze problemen wordt benaderd, levert hij een visie die onze problemen niet ziet als beleid en bestuur problemen, maar als een probleem dat diep in onszelf geworteld ligt. We moeten allereerst veranderen wie wij zelf zijn: minder hebzuchtig en meer tevreden met minder; zorgzamer voor elkaar en voor de planeet; meer in dialoog met elkaar; de gevaren van de technologie erkennen; een ecologische omkering ondergaan, waarin we onszelf

zowel als individu als samenleving weer als een deel van de natuur zien; En we moeten op zoek naar een ecologische levensstijl. Daarnaast doet de paus een oproep aan de andere wereldleiders om inderdaad op internationaal niveau radicale stappen te ondernemen.

Aangezien deze radicale stappen uitblijven en zelfs kleinere stapjes maar aarzelend worden genomen, heeft Franciscus onlangs de apostolische brief *Laudate Deum* gepubliceerd. In vele opzichten is dit document een herhaling van *Laudato Si'* maar met wel een aantal radicalisering, mede als een reactie op het gebrek aan actie, en een streng verwijt aan de rijke industriële landen die behalve zelf weinig tot niets doen, ook nog een keer de verantwoordelijkheid bij de arme landen leggen.

Eén van de thema's richt zich op het technocratische paradigma dat "zichzelf monsterlijk voedt" (LD 2.21). Macht is geconcentreerd in degenen die de kennis en financiële middelen hebben om technologie te gebruiken. De waarschuwingen van Franciscus zijn niet nieuw. John Steinbeck, die zelf de verwoesting van de zee door de visindustrie, de great dustbowl (een natuurramp veroorzaakt door mensen en met onderdrukking tot gevolg) en medegenloos racisme beschreef, zegt in 1962 in zijn nobelprijs toespraak het volgende:

"Nu we goddelijke macht hebben moeten we zoeken naar de verantwoordelijkheid en wijsheid waarvoor we ooit beden dat een godheid ze bezat. De mens zelf is het grootste gevaar geworden, en onze enige hoop. Waardoor vandaag de apostel Johannes als volgt geparafraseerd kan worden: in het einde is het woord, het woord is de mens, en het woord is met de mens."

(John Steinbeck, "Nobelprijs toespraak" (1962))

Uiteraard kunnen we een dergelijke herlezing van Johannes niet van de paus verwachten, althans niet letterlijk, maar de waarschuwingen liggen zeer dicht bij elkaar. De paus schrijft:

“onze immense technologische ontwikkeling is niet gepaard gegaan met een ontwikkeling in menselijke verantwoordelijkheid, waarden, en geweten... we staan naakt en onbeschermd tegenover onze altijd toenemende macht, zonder de middelen om de controle te nemen”

(Laudate Deum,24).

En de allerlaatste zin van LD is als volgt:

“Als mensen de plek van God in willen nemen, worden ze hun eigen grootste vijand”

(Laudate Deum, 73).

De ethische dimensies ontbreken ons maar al te vaak. Laudate Deum geeft ook aan hoe de rijken de verantwoordelijkheid bij de armen leggen. De Paus herinnert ons dat we niet moeten vergeten dat “een klein rijk deel van de planeet meer vervuild dan de armste 50% van de totale wereld populatie” (Laudate Deum, 9). En in vele gevallen zijn de armen de eerste slachtoffers van de klimaatcrisis. Wij kunnen onze dijken ophogen, arme eilanden in de stille oceaan kunnen dat niet. De eilandengroep Kiribati bijvoorbeeld dreigt volledig te verdwijnen. Een andere eilandengroep, Tuvalu, is al klimaatasiel aangeboden in Australië. Ondanks dat asiel zal de cultuur, die plaatsgebonden is, verloren gaan. In rijke landen kunnen huizen gebouwd worden die bestand zijn tegen een orkaan, in arme landen en arme gebieden is dat niet het geval. Katrina in New Orleans was daar een vroeg voorbeeld van: het arme deel van de stad, waar voornamelijk African Americans wonen liep onder, het rijke deel had weinig last van de storm. Wereldwijd hebben we veel voorbeelden zoals de verloren en vervuilde woongebieden in de amazone, vervuiling bij oliebronnen in Nigeria, of nikkelmijnen in Indonesië, of zoals rechts te zien, ons elektronisch afval in Afrika. Een recent onderzoek van Unicef heeft aangetoond dat wereldwijd 1 op de 3 kinderen geen gegarandeerd toegang heeft tot schoon water.

Het is dus in deze dubbele crisis waarin zowel de aarde als de armen schreeuwen om hulp, dat het Laudato Si' Instituut opgericht wordt. Hierin is mijn hoop dat het instituut vele projecten zal huisvesten die op interdisciplinaire wijze thema's van rechtvaardigheid en duurzaamheid belichten. Zoals gezegd is dit een oproep aan iedereen van goede wil, ongeacht levensbeschouwing. In een seculiere en pluralistische samenleving kunnen en moeten we gezamenlijk in dialoog, om te zoeken naar de waarden die we delen. Als we het over de natuur hebben dan vinden we ook dat iedere cultuur waarde hecht aan de natuur. Helaas hechten veel dominante culturen meer waarde aan geld en macht dan aan natuur. Of: de mensen die de macht hebben hechten daar meer waarde aan. In de samenwerking met Socires, met andere universiteiten, met organisaties die zich inzetten voor duurzaamheid of rechtvaardigheid, met de vele instituten eerder genoemd door Jos Van Gennip, zie ik veel mogelijkheden voor het Laudato Si' instituut, om een bijdrage te leveren aan een gemeenschappelijke omkering.

Hoewel er genoeg reden tot pessimisme is, is er ook reden tot hoop: jonge mensen, waaronder onze studenten, zijn terecht boos en willen verandering! En sommige oude mensen zijn ook boos! Lees Laudate Deum. Om weer verbonden te raken met de planeet, hoeven we niet gelijk aan het globale te denken, juist niet: begin met plaatsgebonden initiatieven. In een project in de VS ben ik de afgelopen jaren bezig geweest om een universitair plan te creëren waarbij onderzoek, onderwijs, en het leven en werken op en rondom de campus van de University of San Francisco met elkaar te integreren. Ook hier in Nederland, in Nijmegen en op de Radboud campus suggereer ik dat we beginnen met onze eigen verbondenheid met plaats. Als we ons weer durven te laten raken door de mensen, dieren en dingen om ons heen, dan kunnen we veranderen.

We kunnen geraakt worden door beelden, onder meer die van schrijvers. Ik kan denken aan de het beeld van gruwelijke hoop in Steinbecks' de Grapes of Wrath waarin een ondervoede man de borstmelk krijgt van de vrouw wiens baby dood is geboren, waarschijnlijk als het gevolg van ondervoeding. Zoals we in het citaat eerder zagen is Voor Steinbeck de mens ook de hoop. Vaak is die hoop vol met tegenstrijdigheden. En

als schrijver legt hij die hoop in het woord. Voor de Paus is er een hoop dat we een ecologische omkering maken. Maar wat betekent dat precies? Het is niet, of niet alleen, een terugkeer naar het woord van God. Het is ook, zoals hij in *Laudato Si'* duidelijk maakt een erkenning dat "het universum zich ontvouwt in God" en dat we God kunnen ontdekken in alle dingen" (LS 233) en refererend naar een mystiek Spaans gedicht: "alle dingen zijn God" (LS 234). Deze wellicht pantheïstische toon leidt ons tot een mogelijkheid tot de verwondering over de schoonheid en kracht van de natuur. De Paus geeft een paar beelden: bergen en valleien zijn God. Ik link hier even terug naar Dōgen: de eerste zin van zijn soetra is: "De bergen en rivieren hier en nu zijn de uitdrukking van de oude boeddha's." De filosofen onder ons denken bij deze woorden misschien aan Spinoza. De Paus neigt in deze passages inderdaad naar pantheïsme en het woord uitdrukking of expressie is centraal in Spinoza. Spinoza, Zen Boeddhisme en *Laudato Si'* lijken hier niet ver van elkaar verwijderd. Maar er is meer: *Laudato Si'* bevat een veel besproken voetnoot met een citaat van Ali al-Khawwas, een soefistische spirituele schrijver:

"Vooroordelen moeten niet leiden tot kritiek op hen die extase vinden in muziek of gedichten [...] de geïnitieerden zullen opvangen wat er gezegd wordt als de wind waait, de bomen zwiepen, water vloeit, vliegen zoemen, deuren kraken, vogels zingen, of in het geluid van snaren of fluiten, het zuchten van de zieken, het kreunen van de verwonden."

(LS 233, voetnoot 159).

Ik denk dat de Paus met deze islamitische verwijzing een vergelijking maakt en uitnodiging doet. Voor mij betekent het dat voor iedereen (zoals boeddhist, katholiek, moslim, (verketterde) jood, pantheïst of atheïst, het ervaren en geraakt worden door het mysterie van de natuur een manier is om over de ecologische omkering na te denken, een manier die we dus terugvinden in vele, zo niet alle, culturen.

Het woord is met de mens. Ook het beeld is met de mens. Wetenschap gebruikt continue beelden of beeldende woorden, verbeelding die op verschillende manieren

een verhaal vertellen. Woorden zoals broeikaseffect, stikstof, of juist groene energie vertellen al een verhaal. Er worden politieke keuzes gemaakt: spreken we van klimaatverandering of klimaatcrisis? Het is onze taak nu om verhalen te vertellen met woorden en beelden waarbij we inderdaad samen met elkaar en met de natuur kunnen leven.

Als we naar ons eigen dynamische relatie met water kijken dan zien we in Nederland leven met water en dat we soms met het water moeten meebewegen. Dōgen zei ons al “De weg van water dringt overal door.” Misschien betekent dat we een goede regenbroek nodig hebben, maar wonend aan de zee en aan de rivier zijn er ook meer existentiële betekenissen.

We denken vaak over een bepaald water, zoals de rivier, als een ding. Maar een rivier zoals de Waal is geen ding. Heraclitus zei al dat we niet twee keer in dezelfde rivier kunnen stappen, en misschien moeten we een rivier ook niet uitdrukken door middel van = een zelfstandig naamwoord, maar als een werkwoord, zoals in sommige inheemse culturen natuurlijke entiteiten altijd als levend worden uitgedrukt. Het water dat vandaag voorbij stroomt, was eerder in de week een dauwdrup, mist, of regen. Water reisde duizenden kilometers door de atmosfeer nadat het voor de kust van Afrika verdampte. Water kwam weken eerder uit een bron in Switzerland nadat het jaren door de grond was gefiltreerd. Al dit water is nu de Waal en volgende week is het de zee. Deze dynamiek missen we vaak in de taal, waarin we bijvoorbeeld niet zeggen dat het water aan het rivieren is. Daardoor ontgaat ons veel. We nemen de rivier voor wat zij is, totdat zij over haar oevers treedt of juist zo laag wordt dat de schepen vastlopen.

De taal is een medium, maar niet onschuldig. De taal opent de wereld. “Het water is aan het rivieren,” betekent iets anders dan dat de Waal een rivier is. Het brengt ook een andere gewaarwording en bewustwording van het dynamische karakter van de rivier. De taal zelf is dynamisch en vloeibaar. We kunnen duidelijke verschuivingen zien in de terminologie van bijvoorbeeld waterbeleid. Het discours van waterbeheersing heeft plaats gemaakt voor bijvoorbeeld “geef de rivier de ruimte.” Ook in de toekomst zullen we de taal aanpassen, en hier ligt een mooie taak voor de academische wereld. Hierbij stel ik niet voor dat we taal inzetten zoals de makers van reclamebureaus dat

doen. We gaan juist nieuwe concepten, termen, en discoursen bedenken, waarin de taal dan zelf ook meer vloeiend wordt. Dat kan ook door beelden, literatuur, muziek, gedichten: we creëren dan een cultuur van de natuur, waarbij we ook onze praktijken afstemmen op de natuur, in plaats van de natuur af te stemmen op onze praktijken. Ook wij moeten weer proberen meer met de natuur samen te zijn, in onze verhalen, onze woorden, en onze afbeeldingen. En dit lijkt mij een mooie en grote uitdaging voor het Laudato Si' instituut: bevorder een cultuur en taal van de natuur.